

Лариса ГАВРИШ

ПІВДЕННИЙ РЕГІОН ЗБУТУ ГЛИНЯНИХ ВИРОБІВ ОПІШНЯНСЬКИХ ГОНЧАРІВ

У статті розглядається оптовий спосіб збуту глиняних виробів опішнянських гончарів скупникам, які займалися подальшим перепродажем товару на Півдні. Дослідження охоплює часовий проміжок від останньої чверті XIX до першої третини XX століття.

Ключові слова: Опішне, опішнянські гончарі, Катеринославщина, Херсонщина, Ростов-на-Дону, глиняні вироби, скупники, чумаки, горшковози, оптовий спосіб збуту.

© Л. ГАВРИШ, 2012

Опішне в останній чверті XIX — першій третині XX ст. було одним з найбільших гончарних осередків не тільки Полтавщини, а й усієї України. Гончарні вироби виготовляла значна частина населення. Велика кількість майстрів забезпечувала своєю продукцією місцеве населення в значно більшій кількості, ніж це було потрібно, тому гостро поставала проблема збуту. Одними із регіонів експорту глиняного посуду став Південь.

В обумовлений період на півдні України (за даними обстежень Комісії для дослідження кустарної промисловості в Росії) місцеве населення займалося гончарством на Херсонщині та Катеринославщині [4, с. 321—326], але промисел не набув значного поширення й розвитку через недостатню кількість випалювального матеріалу. Тому й набуло поширення таке явище як привізний посуд із сусідніх гончарних осередків Полтавщини, Київщини, Харківщини та Поділля, де обсяги його виготовлення були більшими й менш витратними. На Полтавщині основними експортерами гончарних виробів у південні райони були Опішне й Постав-Муки [7].

Актуальність досліджуваного питання пояснюється появою в літературі хибних тверджень щодо атрибування привізного глиняного посуду як місцевого, тобто зробленого на Півдні України [3].

Пропонована наукова студія є першим дослідженням питання надходження опішнянських глиняних виробів на Південь. Вона має на меті, спираючись на опрацьовані писемні джерела, охарактеризувати один з його аспектів — оптовий спосіб збуту гончарних виробів кустарів Опішного скупникам для подальшого перепродажу.

Хронологічні межі дослідження обумовлені появою перших писемних згадок про означене питання в останній чверті XIX ст. та першою третьою XX ст., коли в 1920-х рр. урядом було розпочато переведення кустарного виробництва на артільний спосіб господарювання й скупництво як явище поступово припинило своє існування.

У досліджуваний період гончарі Опішного збували свій товар двома способами: оптом і в роздріб. Поштучний продаж практикувався, коли майстер самостійно продавав вироби вдома, або на базарах та ярмарках. Зазвичай гончарі самостійно розвозили свій товар на відстань, що не перевищувала ста кілометрів. Пояснювалось це тим, що «їхати дуже далеко було не вигідно» [5, с. 126]

(тривалі поїздки вимагали значного часу, який вдома можна було використати для гончарювання чи ведення господарства, та значних коштів на дорожні витрати). Значна віддаленість Опішного від південної території України ускладнювала збут гончарних виробів самими майстрами, принаймні в опрацьованих джерелах мені не довелося зустрічати дані про те, що опішнянські гончарі самостійно возили продавати на Південь свої вироби. Їх доставкою в означений регіон займалися скупники: чумаки й горшковози.

Першими, на нашу думку, проклали дорогу опішнянському посуду на Південь чумаки. На користь цього свідчить те, що поблизу Опішного пролягав важливий чумацький шлях — Муравський (раніше Солоний), який далі проходив через запорізькі землі до самого Чорноморського узбережжя. Чумацтво як візницько-торговельний промисел в Україні виник ще в XII ст. (на цей період припадають і перші писемні згадки про Опішне), місцями проіснувало до кінця XIX ст. — часу найбільшого піднесення опішнянського гончарства. Серед жителів містечка були такі, що чумакували. Тому логічним видається припущення, що чумаки здавна могли займатися перевезенням і продажем глиняних виробів опішнянських гончарів, але наразі ця теза потребує документального підтвердження. Традиційно чумаки їздили в Крим по сіль та рибу, але щоб не йти в один кінець впорожні, брали попутний товар, який користувався попитом на Півдні. Головним об'єктом вивозу чумаками з Полтавщини було збіжжя. Але окрім нього, вони брали й інший крам, специфічний для певної місцевості: з Гадяцького повіту — тютюн, Лохвицького — крупи, Пирятинського — льон, Прилуцького — цибулю [6, с. 106]. Опішнянські ж чумаки, окрім зерна, сухофруктів, сала, цибулі, перевозили й гончарний посуд. Увесь товар, окрім кераміки, був сезонним: цибуля й сухофрукти з'являлися в кінці літа, сало найкраще було возити весною, коли не було спеки. Гончарні ж вироби, при вмілому вкладанні, цілими довозились до місця призначення, не псувались по дорозі й мали стабільний попит не залежно від сезону. Чумаки, щоб економно витратити час і кошти, на місці закупували товар оптом — «горнами» й «сотнями» (спеціальними гончарними одиницями лічби при оптовому продажу. — Л. Г.).

Оптовий спосіб збуту був зручним і для гончарів, оскільки вони менше часу витрачали на продаж товару й відразу отримували готівкою всю суму. Збут глиняного посуду приносив чумакам чималі прибутки. Так, у 1870-х рр., за земськими статистичними даними та спогадами опішнянських чумаків І.В. Козацького та Ф.Л. Ширая, сотня мисок на Полтавщині коштувала 5 крб., у Ростові-на-Дону (місті, яке знаходилося на перехресті водного шляху по річці Дон і сухопутних доріг з центральних областей країни на Кавказ, і було важливим фінансово-торговельним центром всієї південної частини Російської імперії) її продавали вже за 7—10 крб.; горщики закупували по 3—3 крб. 50 коп., а перепродували по 7—8 крб. [6, с. 106]. Було підраховано, що прибуток чумака від продажу гончарного посуду за одну подорож з однієї хури складав 25—40 крб. [6, с. 111]. Цікавими є записані 1927 р. в с. Лютенька Гадяцького району етнографом Іваном Галуном спогади восьмидесятирічного чумака Сидора Івановича Чабана: «Я більше з Опішні туди (в Ростов-на-Дону. — Л. Г.) горшки возив... Було їдеш в Опішню, набираєш там посуду різного і везеш у Ростов... За горшки ми платили в Опішні по три рублі за сотню з укладом; а з укладом — це значить: горщок вкладається в горщок, і то менший вже не щитається. Було уклад у уклад вкладається, і ото та сотня зо всіма укладами стоїла три карбованці. Сотня мисок з укладом стоїла сім рублів. Було на одну миску п'ять штук щитається, і ото вкладається. Сотня глечиків без укладу, — по 50—60 коп. за сотню... Ото набереш було 500 горшків з укладом на віз, та мисок з 400 з укладом — на пару волів. Глечків ми брали мало... Цю посуду возили в Ростов. Там продавали оптом всю посуду. Продавали ми сотню горшків з укладом за 15 крб., теж сотню мисок за 15 крб... На горшках було лучче заробиш, ніж на мисках...» [2, с. 81—82]. За дослідженням етнографа Віктора Василенка, на Південь возили переважно полив'яний посуд, оскільки там його виготовляли мало, як уже зазначалося, через велику ціну на паливо [1, с. 38].

Чумацтво як суспільно-економічна формація проіснувало до кінця XIX століття. Бурхливий розвиток залізничного транспорту, колії якого іноді проходили в місцях традиційних чумацьких шляхів, та

зникнення дешевих, а часто й безкоштовних пасовищ для худоби, стали основними причинами занепаду давнього промислу.

Оскільки кінець XIX — початок XX ст. був позначений зростанням кількості гончарів, що в свою чергу призвело до загострення конкуренції між ними й боротьби за ринок збуту готової продукції, то щоб уникнути клопотів з роздрібним продажем та зекономити час, кустарі все більше почали вдаватися до послуг горшковозів — місцевих дрібних скупників, які також могли надавати послуги й по перевезенню вантажу до місця призначення. Для них посуд був основним товаром. Горшковози й чумаки деякий час займалися скупництвом паралельно. Коли ж чумацтво припинило своє існування, горшковози монополюючи стали задовольняти потреби кустарів при оптовому збуті.

Вони купували вироби «сотнями» або цілими «горнами». За «великий горен» — 450 штук посуду з додатком («укладом») приїжджі горшковози платили 18—20 крб., «середній горен» (400 штук) — 10—12 крб. [1, с. 37]. Місцеві скупники могли домовитися й про меншу ціну. Часто горшковози заздалегідь замовляли знайомим опішнянським гончарям виготовлення посуду на конкретний час, тоді товар прискіпливо не перевіряли, довіряючи майстрові. Посуд перевозили «кучами» — возами, в яких по периметру виставляли високі плоті, вироби щільно вставляли один в один, «імшили» (перекладали сухою соломкою чи сіном), щоб вони в дорозі не хиталися й не щербалися, миски вкладали одна в одну («колодами»), великий і важкий посуд ставили на дно [5, с. 117]. В Опішне приїздили по товар і скупники з інших губерній, їх «на Полтавщині називали гарбачанами — від великих возів (гарб), на яких вони їздили» [5, с. 127]. На відміну від чумаків, горшковози не об'єднувались для спільної подорожі, мотивуючи це тим, що так легше збути товар.

Скупництво як суспільно-економічне явище в гончарстві проіснувало приблизно до 1930-х рр., тобто до початку розгортання боротьби з одноосібниками й запровадження артільного способу кустарного виробництва. Потім «скупники втратили свої позиції в промислі, їх замінила державна система постачання сировини та збуту гончарської продукції» [5, с. 153].

Узагальнюючи опрацьований матеріал, можна констатувати, що гончарі Опішного в південних районах України в останній чверті XIX — першій третині XX ст. свої глиняні вироби поштучно (вроздріб) не збували, принаймні, жодних документальних підтверджень цьому мені наразі не вдалося знайти. Доставкою і наступним перепродажем опішнянського глиняного посуду на Півдні займалися скупники — чумаки й горшковози, яким гончарі збували свій товар оптом («сотнями» й «горнами»).

Працюючи над дослідженням способів продажу глиняних виробів, виявила недостатню вивченість збуту опішнянської кераміки в досліджуваній період у цілому, й на Півдні зокрема. У подальшому потребують з'ясування такі питання: чи обмінювали скупники (ймовірніше, горшковози, бо в чумаків була інша мета поїздки) гончарні вироби на будь-який крам, чи продавали виключно за гроші; чи були випадки, коли горшковоз тільки перевозив посуд від гончаря до конкретного перекупника на Півдні; в який період і який посуд вигідніше було продавати на Півдні; вироби яких майстрів користувалися більшим попитом; чи позичали скупники кошти в лихварів і на яких умовах.

Зібраний у подальшому матеріал може бути використаний музейними працівниками при атрибуванні колекцій кераміки та краєзнавцями й науковцями при написанні розвідок про культурно-економічні зв'язки регіонів України.

1. Василенко В.И. Местечко Опішня, Зеньковського уезда, Полтавской губернии. Статистико-Экономический Очерк / Виктор Иванович Василенко. — Полтава : Типография Губернского Правления, 1889. — 40 с.
2. Галюн Ів. Пережитки чумацтва на Роменщині. (Із праць Роменського Окружного Музею) / Іван Галюн // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань / за редакцією академіка А. Лободи. — К., 1931. — Вип. II : Чумаки. — С. 77—87.
3. Малина Валерій. Народне мистецтво Півдня України: кінець XIX — початок XX ст.: на матеріалах Миколаївської, Одеської, Херсонської областей / Валерій Малина. — Миколаїв : Артіль «Художній крам», 2006. — 448 с.
4. Несен Ірина. До питання про вивчення гончарства на півдні України / Ірина Несен // Українське гончарство: національний культурологічний щорічник: науковий збірник за минулі літа / упоряд. Олеся Пошивай-

- ла. — Київ ; Опішне : Молодь ; Українське народознавство, 1993. — Кн. 1. — С. 321—326.
5. *Пошивайло Олесь*. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. — К. : Молодь, 1993. — 408 с. : іл.
6. *Риженко Я.* До економіки чумацтва на Полтавщині у другій половині ХІХ ст. / Яків Риженко // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань / за редакцією академіка А. Лободи. — К., 1931. — Вип. II : Чумаки. — С. 101—112.
7. *Каражей О.* Кераміка в експозиції музею «Степова Україна» [Електронний ресурс] / Оксана Каражей // <http://www.history.odessa.ua/publication5/stat08.htm>

Larysa Havrysh

ON SOUTHERN REGION
IN THE SALE OF THE EARTHENWARE
BY OPISHNE POTTERS

The paper deals with gross sales of the earthenware produced by Opishne potters to the wholesale mediums who in turn had

made their business by means of further resale of goods on the South. The study has covered the period of the late XIX to the early XX cc.

Keywords: Opishne, Opishne potters, Katerynoslav province, Kherson province, Rostov-on-Don, earthenware, mediums, chumaks, carriers, gross sales.

Лариса Гавриш

ЮЖНЫЙ РЕГИОН
СБЫТА ГЛИНЯНЫХ ИЗДЕЛИЙ
ОПОШНЯНСКИХ ГОНЧАРОВ

В статье рассматривается оптовый способ сбыта глиняных изделий опошнянских гончаров скупщикам, которые занимались дальнейшей перепродажей товара на Юге. Исследование охватывает период от последней четверти ХІХ до первой трети ХХ века.

Ключевые слова: Опошня, опошнянские гончары, Екатеринославщина, Херсонщина, Ростов-на-Дону, глиняные изделия, скупщики, чумаки, горшководы, оптовый способ сбыта.